

УДК 371.4.064 – 058.5

**МАЙСТЕРНІСТЬ РЕЖИСУРИ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
У ДОСВІДІ А.С. МАКАРЕНКА**

**Л.В. Крамушенко
(Полтава)**

У статті аналізується досвід А.С. Макаренка в організації особистісно зорієнтованого спілкування з безпритульними дітьми.

Ключові слова: *режисура педагогічної взаємодії, конструювання педагогічного впливу, композиція педагогічного задуму, особистісно зорієнтоване спілкування.*

В статье анализируется опыт А.С. Макаренко в организации личностно ориентированного общения с беспризорными детьми.

Ключевые слова: *режиссура педагогического взаимодействия, конструирование педагогического влияния, композиция педагогического замысла, личностно ориентированное общение.*

In this article the author analyses A.S. Makarenko's experience in the organization of person-oriented communication with homeless children.

Key words: *direction of pedagogical interaction, constructing of pedagogical influence, composition of pedagogical intention, person-oriented communication.*

Дослідження макаренкознавців різних країн (Н.Абашкіної, М.Библюка, Л.Гриценко, Н.Дічек, І.Зязюна, Т.Корабльової, М.Ніжинського, М.Окси, Ф.Патакі, Л.Пехі, А.Петрікаша, А.Фролова, Г.Хіліга, М.Ярмаченка та ін.) допомагають осмислити вагомий внесок А.С.Макаренка у розвиток фундаментальної педагогічної науки, змальовують постать педагога, здатного до масштабних дій, вольових рішень і мужніх вчинків. І в цьому є велика правда.

Проте, менш відомим широкому загалу освітян залишається А.С.Макаренко – автор оригінальної технології організації особистісно зорієнтованого спілкування в умовах нестандартних ситуацій взаємодії з безпритульними дітьми. Засадовою цієї технології є ідея проектування педагогічного впливу як тонко інструментованої дії вихователя. „Щоб дитина себе відчувала насамперед громадянином, щоб вона відчувала себе насамперед людиною, – міркував А.С.Макаренко, – ми з моїми співробітниками-педагогами переконалися, що торкатися особистості треба з особливо складним інструментуванням. У подальшій нашій роботі це стало традицією” [4]. Одним із таких інструментів делікатного і водночас вимогливого „дотику” педагог-класик обрав режисуру.

Аналіз спадщини А.С.Макаренка дає можливість стверджувати, що у своїх пошуках він наблизився до рівня сучасних психолого-педагогічних досліджень, в яких поняття „режисура” стосовно навчання і виховання вживається для позначення особливого роду діяльності педагога „з вибудови

іншої діяльності як логічної послідовності ситуацій взаємодії або проблемних педагогічних ситуацій” [1].

Мова йде про діяльність (а точніше – мислєдіяльність) педагога, який конструє модель свого спілкування з учнями, орієнтовану на діалог з ними у процесі розв’язання „змістового конфлікту”. З метою забезпечення найбільшого педагогічного ефекту вихователь спеціально організує таку діяльність учнів, яка ставить їх в позицію активного пошуку засобів, шляхів розв’язання проблем, що виникають у спілкуванні вихователя з вихованцями. Мистецтво вибудовування логіки діяльності педагога у вигляді певної послідовності різних ситуацій-мізансцен, що забезпечує розв’язання педагогічного завдання, й визначається поняттям „режисур педагогічної взаємодії”.

Особливості „почерку” А.Макаренка-режисера визначалися особливостями мислення А.Макаренка-педагога. Так, йому властива сценічність сприймання багатьох ситуацій спілкування вихователя з вихованцями, де педагогічна дія розглядається як дія драматична, в якій є фабула – розвиток подій, герої, конфлікт – основні протиріччя, задані умови дії. Поведінка педагога в таких ситуаціях спеціально конструюється, психологічно мотивується; вивіряється його кожна репліка, погляд, жест; спеціально організовується простір спілкування.

Діяльність А.С.Макаренка в таких ситуаціях ніби містить два пласти дій. Перший пласт – дії зовнішні, видимі. Він являє собою ланцюжок взаємозв’язаних мікроситуацій спілкування вихователя з вихованцями, в яких вони обмінюються думками, репліками, невербальними діями. Кожна з цих мікроситуацій має свій мотив, своє локальне завдання, емоційну атмосферу. Чергування цих мікроситуацій не довільне, воно має свою логіку, яка не одразу визначається зовні. Вихователь в таких ситуаціях ніби не виховує – не повчає, не карає, не заперечує, тобто не впливає на вихованця прямо, безпосередньо, змінюючи його погляди, установки, орієнтації. А разом з цим відбувається виховання – докорінно змінюється позиція вихованця, в нього з’являється готовність іти на діалог із вихователем, переглядати свої дії, оцінювати вчинки.

Складається враження, що паралельно із зовнішніми, видимими діями вихователя відбуваються дії внутрішні, невидимі, внаслідок яких і відбувається інтенсивна „праця” душі, серця вихованця, активізуються його самооцінка, почуття, переживання. Тобто педагогом спеціально конструюється другий пласт взаємодії – внутрішній. Він і визначає психологічну основу розвитку подій, а саме: психологію стосунків і поведінки партнерів, боротьбу їхніх мотивів, поглядів.

Розробка внутрішнього плану відбувається з урахуванням рефлексивно-го аналізу педагогом діяльності вихованця, його позиції, установок, можливих реакцій. Цей аналіз допомагає педагогу визначити своє основне завдання і надзавдання у спілкуванні з вихованцем, обрати конструктивну стратегію і тактику поведінки. Так визначається внутрішня логіка поведінки, у відповідності з якою розробляється зовнішній, діяльнісний план поведінки вихо-

вателя. Глибокий психологічний аналіз і прогноз вели до пошуку найбільш точних зовнішніх форм досягнення педагогічної мети. Вибудова зовнішнього і внутрішнього планів педагогічної дії давала можливість досягти психологічної достовірності поведінки вихователя, вивіреності дій, у кінцевому рахунку – успішно розв'язати педагогічні завдання.

Класичним прикладом такого конструювання педагогічного впливу є відома зі спогадів і описана в „Педагогічній поемі” ситуація із Семеном Карабановим, вихованцем Полтавської колонії імені М.Горького. Семен потрапив до колонії, маючи в минулому правопорушення. В колонії виявив себе спочатку з гарної сторони, але піддався негативному впливу „вурків” і покинув колонійське товариство. Життя повертає його знову до колонії, проте йому важко, оскільки він розуміє, що втратив довіру „завкола Антона”, якого встиг полюбити. Як відновити порушені стосунки він не знає.

А.С.Макаренко зрозумів проблему хлопця і допоміг йому, обравши для цього майстерно зрежисований план взаємодії. Він доручає хлопцю привезти з Полтави до колонії велику суму грошей, епатуючи його, колишнього вора, цим дорученням. А далі вибудовує свої дії по лінії поступового нарощування емоційно-морального впливу на вихованця: спочатку по-діловому, без висунення будь-яких умов як буденну справу, дає завдання привезти гроші (при цьому ще дає зброю для самозахисту); потім, не перераховуючи гроші, приймає їх від Семена; відпускає хлопця „на волю” без жодного слова, не виявляючи очікуваного ним здивування або схвалення; через деякий час знову доручає Семену привезти гроші і та сама сцена повторюється.

Як вправний режисер-постановник театральної вистави, А.С.Макаренко вибудовує кожен ситуацію взаємодії, утримуючи у свідомості свою педагогічну мету і надзавдання: актуалізувати позитивний особистісний потенціал Семена, спонукати його до самовиховання, допомогти повірити в себе і стати повноправним членом колонійської родини.

Кожний новий вплив педагога (а це, як правило, завжди нова ситуація взаємодії) допомагає вихованцеві просунути в усвідомленні себе, своєї поведінки, пережити свій вчинок, відчуті нові почуття (наприклад, сором, каяття).

Продуманими діями – вибір часу і місця спілкування, моделі невербальної і вербальної поведінки (міміки, жестів, інтонації, голосу, дистанції спілкування тощо) – педагог „доводить” вихованця до піку емоцій – той бунтує, опирається. Але це бунт очищувальний; це швидше протест проти самого себе – слабкого, впертого, жалюгідного в очах інших. „Бунт” Карабанова – це і заклик про допомогу, і прохання повірити, і відчай зачепленого самолюбства. Очевидно, саме в такі хвилини потрясіння і прозріння вихованця й відбувається” підземне зростання його душі”, здійснюються непомітні оку зміни в людині, які приводять її до переосмислення власних вчинків, нового розуміння себе. Як відомо, після „вибуху” спілкування А.Макаренка із С.Карабановим розвивалося у конструктивному плані.

Витончена режисура педагогічного впливу – визначення головних емоційних акцентів, підтексту поведінки, засобів гальмування небажаних

реакцій і стимулювання позитивного потенціалу вихованця (за Е. Натанзон) – забезпечувала А.С. Макаренку вибір психологічно обгрунтованої стратегії і тактики взаємодії з вихованцями. Саме в такому інструментуванні педагогічної взаємодії розкрився талант А.С. Макаренка як вихователя-професіонала. Розуміючи душу безпритульної дитини, її „духовні надломи” і потаємні мрії, він „торкався” особистості дитини обережно і вимогливо, допомагаючи їй встановити гармонію як з навколишнім світом, так і з собою.

У досвіді А.С. Макаренка-режисера можна визначити принаймні дві особливості побудови композиції педагогічної дії. Перша – це орієнтація спілкування на діалог з вихованцем, важливою передумовою якого є стимуляція його внутрішньої активності, актуалізація особистісного потенціалу, розвиток здатності до самоаналізу і самооцінки. Макаренко-режисер надає перевагу орієнтуванню вихованця на тривалу і складну внутрішню роботу з усвідомлення себе як особистості, індивідуальності. Адже виховання, за його переконанням, це і „широко організовані регулярні вправи у вольових напруженнях, у мужності, в постійному рухові до великих, ясних, бажаних цілей” [3]. А. Макаренко був переконаний в тому, що у вихованні повинен бути активним не тільки вихователь, а й сам вихованець. З цією метою вихователь повинен дати вихованцеві можливість відчувати себе особистістю, яка може не лише розпоряджатися собою за власним правом, але може й повинна бути відповідальною перед собою, колективом за свої вчинки. Продумана режисура поведінки педагога допомагала вихованцям зрозуміти непросту істину людського буття: людина повинна відповідати за свої вчинки передусім перед собою і, навчившись цього, вона зможе відповідати за себе і перед іншими.

Друга особливість режисерських планів А.С.Макаренка пов'язана з вибором і конструюванням внутрішньої логіки педагогічної дії. На відміну від логіки авторитарної педагогіки, де основа – пригнічення психіки вихованця, залякування дисциплінарним покаранням, А.С.Макаренко надає перевагу логіці гуманістично спрямованій, орієнтованій на утвердження позитивного начала в людині, на те, щоб допомогти їй піднятися над власними слабкостями й помилками. А. Макаренко-режисер керується при цьому певними правилами, які „виробив” А. Макаренко-педагог.

По-перше, намагатися вести спілкування на суб'єкт-суб'єктній основі, сприймаючи вихованця як людину перш за все, яка потребує допомоги. Необхідно поважати вихованця, формувати в нього уяву про цінність людської особистості взагалі і власної – зокрема.

По-друге, не сприймати спілкування із підлітком як арену самоствердження вихователя, демонстрації його повної влади над особистістю вихованця. Вихованець повинен бачити в особі вихователя перш за все небайдужу до його проблем людину, яка хоче йому допомогти позбавитися хибних нахилів, знайти своє місце у житті.

По-третє, у спілкуванні важливо викликати переживання, збудити думку і почуття вихованця, „повернути” його на внутрішній діалог із собою, осмислення власних вчинків і дій. При цьому необхідно спиратися на позитивні якості і особливості вихованця, його здобутки у праці і навчанні.

А.С.Макаренко не був професійним режисером, хоча мав неабияке акторське обдарування, володів розвиненим сценічним мисленням. Талант педагога „привів” його до відкриттів, які пізніше здійснювалися професійними режисерами (наприклад, ідеї театральної педагогіки К.С.Станіславського, режисури як практичної психології П.В. Єршова). Тому актуальною є думка відомого сучасного дослідника І.А.Зязюна, що секрети „магії педагогічного впливу” А.С. Макаренка лежать у площині майстерного володіння педагогічною дією, доведеної до рівня високого мистецтва [2].

Можливо, деякими сучасними педагогами представлений нами як інноваційний досвід А.С. Макаренка сприйматиметься з певною долею обережності. Проте, не забуваймо, що його пошуки здійснювалися всього через кілька десятиліть з того часу, коли суспільство засудило існуючу століттями практику використання в школах фізичних покарань дітей як методу педагогічного впливу на них. А пройнятий гуманістичним пафосом твір К.Д.Ушинського „Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології”, написаний у 1868 році, ще тільки відкривав у соціальному вихованні „широкі горизонти розвитку педагогіки” як особливого мистецтва навчання і виховання дітей. А.С. Макаренко володів цим мистецтвом досконало.

До сказаного хочеться лиш зауважити, перефразуючи слова філософа А. Гуліги, сказані про О.Пушкіна: „Не А.С. Макаренко застарів, а ми ще не піднялися до розуміння глибини його педагогічного генія”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникеева Н.П., Кинникова Г.В., Смирнов С.А. Режиссура педагогического взаимодействия: Учебное пособие. – Новосибирск, 1990.
2. Зязюн І.А. Спільне й відмінне в театральному і педагогічному мистецтві // Педагогічна майстерність: Підручник. За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К., 2004. – С. 92-104.
3. Макаренко А.С. Воля, мужество, целеустремленность // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – Т. 4 / Сост. М.Д. Виноградова, А.А.Фролов. – М., 1984.
4. Макаренко А.С. Педагогика индивидуального действия – Там само.
5. Макаренко А.С. Педагогічна поема. – К., 1977.

УДК 371.4: 371.13

**АКТУАЛЬНІСТЬ ІДЕЙ А.С.МАКАРЕНКА
В СТАНОВЛЕННІ ВЧИТЕЛЯ-
ПРОФЕСІОНАЛА**

**Л.В.Малаканова,
І.В.Кривошапка
(Полтава)**

В статті розглядається проблема гармонійного розвитку вчителя-професіонала. Подається обґрунтування його сутності і моделі.